

УДК 343.98:347.73

О. В. Хомутенко, завідувач сектору
Харківського НДІСЕ, кандидат економічних наук

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗИТИВНИХ ЕФЕКТІВ В ЕКОНОМІЦІ

Запропоновано інтерпретацію визначення терміна «предмет судової експертизи». Виконано класифікацію спірних економічних ситуацій за ознакою ролі судової економічної експертизи при їх розв'язанні. Висвітлено механізм впливу судової економічної експертизи на процес формування принципів забезпечення позитивних синергетичних ефектів в економіці.

Ключові слова: класифікація спірних економічних ситуацій, предмет судової експертизи, позитивні ефекти.

«Економічні конфлікти являють собою широкий спектр конфліктів, в основі яких лежать суперечності між економічними інтересами окремих осіб, груп, держав. Це боротьба за певні ресурси, пільги, сфери економічного впливу, розподіл власності тощо. Зазначені види конфліктів поширені на різних рівнях управління. Розходження людей у поглядах, розбіжність сприйняття й оцінювання тих чи інших подій дуже часто призводять до спірних ситуацій. Коли ситуація, що склалася, становить перешкоду для досягнення поставленої мети хоча б одного з учасників взаємодії, то виникає конфліктна ситуація. Будь-якому конфлікту передують спірні ситуації, проте далеко не всяка спірна ситуація веде до конфлікту»¹.

Розв'язання економічних конфліктів, як і будь-яких інших, неминуче потребує процедури доказування наявності чи відсутності певних елементів, які стали причиною їх виникнення. Одним із засобів доказування в кримінальному процесі є судова економічна експертиза. Говорячи про роль судової економічної експертизи як засобу доказування, слід визначити поняття доказування та доказу. Згідно з чинним КПК України доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінюванні доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого; вид і розмір шкоди, завданої правопорушенням та ін. Отже, хоча процесуальне законодавство України не визначає проведення судової

¹ Громова О. Н. Конфликтология. Курс лекцій / О. Н. Громова. — М.: Асоц. авт. і издат. «Тандем»; ЕКМОС, 2001. — С. 67.

економічної експерти як обов'язкове – розмір шкоди в економічних злочинах, що підлягає обов'язковому доказуванню в більшості випадків ефективно може бути встановлено шляхом проведення саме судової економічної експертизи. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, у тому числі шляхом отримання висновків експертів. Таким чином, проведення судової економічної експертизи є способом збирання доказів сторонами кримінального провадження.

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя й суд встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Висновки експертів є процесуальними джерелами доказів поряд із показаннями, речовими доказами, документами. Отже, висновки судової економічної експертизи з позицій КПК України є джерелом фактичних даних економічного характеру, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя й суд встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що є істотними для кримінального провадження.

Кожний доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Таким чином, фактичні дані, викладені у висновках експертів-економістів, мають бути оцінені слідчим (судом) з точки зору достовірності, а сукупність зібраних фактичних даних – з точки зору взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. У Законі України «Про судову експертизу» судова експертиза визначена як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні досудового та судового слідства.

Розкриваючи обрану тему, необхідно визначити предмет судової економічної експертизи, що є основною характеристикою будь-якого дослідження. Питанню про предмет судової експертизи присвячено праці О. Р. Шляхова¹, який визначає його як фактичні дані, обставини справи, що встановлюються за допомогою спеціальних знань і дослідження матеріалів кримінальної або цивільної справи. Запропоноване О. Р. Шляховим загальне визначення предмета судової експертизи критикувалося Д. Я. Мирським і М. Н. Ростовим, які зазначали що «самі факти (обставини, фактичні дані) встановлюються не експертизою, а судом, який оцінює та зіставляє всі докази, у тому числі й висновок експерта», та що під предметом дослідження судової експертизи «треба розуміти не самі факти, а інформацію про ці факти, яка отримується в результаті дослідження об'єкта, наданого експерту слідчим чи суддею, інакше кажучи, з об'єкта – носія інформації про факт – може бути виділена лише інформація, а не сам факт». При цьому вони ототожнювали поняття «факт» і «фактичні дані»².

¹ Див., напр.: Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. — М. : ВНИИСЭ, 1971. — Вып. 3. — С. 16.

² Мирский Д. Я. Понятие объекта судебной экспертизы // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. / Д. Я. Мирский, М. Н. Ростов. — М. : ВНИИСЭ, 1984.

Г. В. Прохоров-Лукин зазначає, що експертне дослідження може бути спрямоване на пізнання будь-якої підсистеми складу злочину (об'єктів, об'єктивної сторони, суб'єктів, суб'єктивної сторони), і не має на меті правову оцінку факту, що є справою слідчого та суду, а тому «ми підтримуємо тих криміналістів, які стверджують, що судова експертиза завжди є встановленням та роз'ясненням обставин, фактів»¹. При цьому він виходив із того, що поняття «факт» і «фактичні дані» є тотожними та одночасно погоджувався з О. Р. Шляховим.

В. Шевченко також указує, що «фактичні дані», це дані про факти, відомості про факти, інформація стосовно фактів, оскільки прикметник «фактичний» в даному випадку стосується не самих фактів, а відомостей про ці факти².

Отже, у разі розуміння зазначеної термінології у вказаному сенсі, визначення предмета судової експертизи О. Р. Шляхова можна розуміти таким чином: це факти та дані про факти, що встановлюються за допомогою спеціальних знань і дослідження матеріалів кримінальної або цивільної справи.

Дійсно, дослідивши документи щодо здійснення господарської операції експерт-економіст підтверджує факт фіксації в документах інформації про факт здійснення господарської операції, тобто експерт-економіст одночасно встановлює інформацію про факт здійснення господарської операції в минулому та факт відображення такої інформації у відповідних документах. Слід зазначити, що в разі встановлення експертом будь-якого факту при оформленні експертизи в ній будуть уже викладені дані, відомості, інформація про факт, установлений під час дослідження, що узгоджується з визначенням судової експертизи як джерела доказів (фактичних даних) наведеним в ст. 84 КПК України.

За ознакою ролі судової економічної експертизи та експертного економічного дослідження в розв'язанні та профілактиці конфлікту спірні економічні ситуації можна класифікувати таким чином:

1. Передбачувано конфліктні – спірні економічні ситуації, що не досягли стадії їх сприйняття як конфліктних. Виникають, коли при здійсненні господарської діяльності суб'єкт економічних відносин передбачає, що його дії можуть бути не сприйняті іншою стороною, викликати спірну ситуацію. Роль експертного економічного дослідження зводиться до аналізу можливих спірних варіантів оцінювання контролюючими органами чи контрагентами економічних відносин із наступним підтвердженням або спростуванням їх правильності. Варіанти такої оцінки, як правило, указуються замовником у питанні, що ставиться на вирішення. Низька ефективність експертного дослідження в запобіганні передбачуваних конфліктів викликана великою кількістю варіантів оцінювання певної економічної ситуації та неможливістю опрацювання вичерпної кількості цих варіантів. Замовниками таких експертних економічних досліджень можуть бути як працівники правоохо-

¹ Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории / Г. В. Прохоров-Лукин // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 2001. — Вып. 50. — С. 3.

² Шевченко В. Співвідношення понять «факту», «фактичних даних», «відомостей про факти» та «доказової інформації» / В. Шевченко // Право України. — 2003. — № 2. — С. 102–105.

ронних органів, які вивчають наявність економічних ознак злочину, так і суб'єкти економічних відносин, що бажають провести незалежний аналіз своїх дій або незалежно оцінити дії інших осіб стосовно себе. Роль експертного дослідження в таких ситуаціях має ознаки профілактики конфліктів. Після незалежного оцінювання експертом спірної ситуації стадія її сприйняття сторонами як конфліктної може й не настати.

2. Внутрішньогосподарські – виникають у межах одного суб'єкта господарської діяльності, між його структурними підрозділами або між управляючою компанією та компанією, що управляється. Такі економічні спори рідко заходять у сектор конфліктних, оскільки у зв'язку з тим, що учасники взаємодії в цьому випадку, як правило, мають єдине керівництво, яке й приймає остаточне рішення. Роль експертних досліджень у таких ситуаціях зводиться до прогнозування наслідків і ефективності управлінських рішень. На вирішення експертам можуть ставитися питання про порівняння економічних ефектів від прийняття декількох варіантів альтернативних управлінських рішень.

3. Господарські – спірні ситуації, які увійшли в конфліктну стадію, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між юридичними особами. Як правило, такі конфлікти виникають унаслідок недотримання умов укладених договорів. Роль судової економічної експертизи при розв'язанні такого роду конфліктів зводиться до встановлення суми заборгованості однієї особи перед іншою, суми внеску в спільну діяльність, факту виконання чи невиконання інших елементів відносин, установлених договорами господарюючих суб'єктів.

4. Цивільні – спірні ситуації, що увійшли в конфліктну стадію та виникли у відносинах, де хоча б однією зі сторін є фізична особа. До такого роду конфліктів можна віднести трудові спори, спори, пов'язані із соціальними виплатами. Завданнями, що вирішуються судовою економічною експертизою при розв'язанні такого роду конфліктів, є встановлення заборгованості по заробітній платі, обґрунтованості виплати заробітної плати й розміру пенсійних виплат та ін.

5. Кримінальні – спірні ситуації, що увійшли в конфліктну стадію та виникли між державою й суб'єктами економічної діяльності внаслідок оцінювання правоохоронними органами економічної діяльності суб'єктів господарювання, як такої, що посягає на охоронювані кримінальним законом відносини. Роль судової економічної експертизи при розв'язанні такого роду конфліктів зводиться до встановлення економічної складової дій суб'єктів економічних відносин, які відповідно до КК України кваліфікуються як злочин. Отже, судова економічна експертиза, одним із завдань якої є встановлення елементів складу економічних злочинів, для з'ясування яких необхідні спеціальні економічні знання, бере участь у процесі руйнування систем протиправної поведінки в галузі економіки.

Рушійною силою для запуску відповідних механізмів є кваліфікація таких систем поведінки, як протиправних у кримінальному законодавстві. Таким чином, створення конкурентоспроможної економіки України безпосередньо залежить від досконалості її кримінального законодавства. Злочинні схеми економічної діяльності, утрачаючи свої основні якості, харак-

теристики та параметри, що роблять їх злочинними, створюють передумови для формування систем економічних взаємодій нового рівня. «Хаос розкриває позитивну роль хаосу та вважається, що все нове породжується через хаос, який розуміється як такий стан системи будь-якої природи, коли вона втрачає свої основні якості, характеристики й параметри»¹. Виходячи із принципів економічної синергетики (нового напрямку економічного аналізу), що переносить центр тяжіння на такі явища, як нерівноважність і нелінійність у розвитку економічних систем, руйнування, у тому числі злочинних схем взаємодій, є закономірним етапом розвитку економіки на шляху прагнення до формування якісної економіки регіону. Отже, закономірною є наявність інструментів, що забезпечують цей процес. Судова економічна експертиза, яка з точки зору права є процесуальною дією, автором розглядається як сучасна форма одного з інструментів, що бере участь у комплексі дій із руйнування форм небажаних економічних систем, створюючи «хаос» як передумову для створення нових. При цьому формування цих передумов до кінця не забезпечує принципову якість нових систем економічних взаємодій, а лише гарантує їх відмінність від зруйнованих у цьому місці, у цей час. В умовах недосконалості законодавства, що регулює економічні відносини, законодавства, яке не забезпечує умови розвитку господарюючих суб'єктів у правовому полі, руйнування старих злочинних схем економічних відносин викликає на першому етапі формування маргінальної поведінки господарюючих суб'єктів, внутрішньо незгодних із вимогами норм права, що регулюють економічні відносини. На другому етапі таке руйнування викликає формування нових злочинних схем економічних відносин більш високого рівня досконалості, спрямованого на протидію їх руйнуванню. Таким чином, процес формування якісної економіки повинен бути спрямований не тільки на знищення наслідків небажаних для економіки регіону управлінських рішень, не тільки на формування «страху» бути за це покараним, а й на формування передумов для прийняття управлінцями на мікрорівні таких рішень, що забезпечать позитивний напрям розвитку економіки регіону в цілому. Хаос, який створюється внаслідок руйнування небажаних схем економічної поведінки, є конструктивним. «...Конструктивний хаос є конструктивним через свою руйнівність і завдяки їй, руйнівний на основі конструктивності й через неї. Руйнуючи, він будує, а будуючи, призводить до руйнування» – стверджують відомі спеціалісти в галузі синергетики Е. Князева та С. Курдюмов².

Отже, процес будівництва якісної економіки є таким, що триває безперервно, оскільки все, що будується, має бути зруйноване для будівництва нового – більш досконалого. Формування культури бізнесу поряд із неможливістю повного знищення небажаних схем економічної поведінки забезпечує певне співвідношення між порядком і хаосом викликаним руйнуванням

---

¹ Решетило В. П. Синергия становления и развития региональных экономических систем : монография / В. П. Решетило. — Х. : Харьк. нац. акад. город. хоз-ва, 2009. — С. 11.

² Цитується за Решетило В. П. Экономическая синергетика институциональных изменений : монография / В. П. Решетило. — Х. : Прометей — Пресс, 2006. — С. 18.

відповідних схем поведінки. «Так розмірено й ритмічно твориться вся Природа, завжди резервуючи місце для інкубаційного періоду»¹. Інформація, що виникає при вирішенні конфліктних ситуацій, пов'язаних із руйнуванням небажаних схем економічної поведінки та наслідків цього руйнування, у подальшому виступає регулятором управлінських рішень інших господарюючих суб'єктів на перехресті між «якісною економікою» та «тіньовою економікою». Отже, відокремлення економічної інформації конфліктних ситуацій із загального масиву економічної інформації та вивчення механізму й наслідків її впливу на управлінські рішення, удосконалення механізмів її створення дозволить отримати економічний ефект від позитивного впливу на управлінські рішення в довгостроковій перспективі.

Як відомо, однією з ознак норми права, у тому числі норми права, що регулює економічні відносини, є те, що вона є загальнообов'язковим правилом поведінки, – норма права виходить від держави та повинна сприйматися як керівництво до дії, котре не підлягає обговоренню стосовно доцільності. Як указувалось раніше, інформація про конфліктні ситуації, що формується в тому числі при проведенні судових економічних експертиз, має позитивний вплив на поведінку господарюючих суб'єктів із позицій додержання ними норм права, які регулюють економічні відносини, що сприяє встановленню єдиних норм і правил роботи всіх підприємств регіону. Зазначене робить свій внесок у формування принципів, що забезпечують позитивні синергетичні ефекти в процесах сучасного регіонального розвитку. «Формування позитивних синергетичних ефектів у процесах сучасного регіонального розвитку можливе лише на підставі ... об'єднання регіональних структур через встановлення загального темпу розвитку. Це потребує встановлення єдиних норм і правил роботи всіх підприємств, організацій та інститутів регіонального самоврядування»².

СУДЕБНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ ЭФФЕКТОВ В ЭКОНОМИКЕ

Хомутенко А. В.

Предложена интерпретация определения термина «предмет судебной экспертизы». Произведена классификация спорных экономических ситуаций по признаку роли судебной экономической экспертизы при их разрешении. Освещен механизм влияния судебной экономической экспертизы на процесс формирования принципов обеспечения позитивных синергетических эффектов в экономике.

Ключевые слова: классификация спорных экономических ситуаций, предмет судебной экспертизы, позитивные эффекты.

¹ Решетило В. П. Економічна синергетика формування ринкового трансформаційного потенціалу в перехідних системах / В. П. Решетило // Економіка : зб. наук. праць. — Х. : ХДПУ, 2003. — С. 137–141.

² Решетило В. П. Синергия становления и развития региональных экономических систем. — С. 51.

**FORENSIC ECONOMIC EXAMINATION AS AN INSTRUMENT
FOR THE FORMATION OF PRINCIPLE TO ENSURE
POSITIVE EFFECTS IN ECONOMY**

Homutenko O. V.

The emergence of economic conflicts, just like any other conflicts, eventually requires the procedure of proving the presence or absence of certain elements that constituted the reason for their emergence. One of the ways of proving that in legal proceedings is a forensic economic examination. Based on the principles of economic synergy, the elimination, including, among other thing, of criminal interaction schemes, is a consequential development stage on the way of forming a solid economy of the region. Forensic economic examination is considered to be one of the modern forms of involvement in a set of measures to destroy undesirable economic systems by creating «chaos» as a precondition for creating something new. The information about conflict situations that is collected by conducting forensic economic examinations, among other sources, has a positive influence on the behavior of economic subjects with regard to their observance of norms regulating economic relations, and contributes to the observance of uniform operation rules and norms for all the enterprises in the region. This is a contribution to the formation of the principle that ensures positive synergy effects in the processes of modern regional development.

Keywords: classification of disputable economic situations, subject of forensic examination, positive effects.

**ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА:
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ
ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

УДК 338.336

Д. Ю. Порошин, директор Дніпропетровського НДІСЕ,
Н. Ю. Семенова, завідувач сектору Дніпропетровського НДІСЕ

**ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ТА ПОДАТКОВОГО
ОБЛІКІВ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ПЕРЕВЕДЕННЯ БОРГУ**

Розглянуто особливості проведення судово-економічних досліджень із питань, пов'язаних з оподаткуванням податком на прибуток підприємств і податком на додану вартість операцій з переведення боргу.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, переведення боргу, бухгалтерський облік, податковий облік.

Установлення відповідності чинному законодавству відображення в бухгалтерському й податковому обліках господарських операцій із переведення